

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ:
ΙΩΑΝΝΙΝΑ — ΕΥΡΟΙΑ — ΝΕΑ ΕΥΡΟΙΑ

Τὸ Ἔθνος μου νὰ ζῆ
κ' ἐγὼ μαζὶ του!

(Στέφ. Α. Κουμανούδης, Ἡμερολόγιον, 41)

Ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία* τῆς μεσαιωνικῆς Ἡπείρου παρουσιάζει ἄρκετὰ καὶ σημαντικὰ κενά: πρόχειρη ματιὰ στὰ ἀταύτιστα το-

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ φίλη Διευθύντρια τοῦ Κ.Β.Ε., Καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου, καθὼς καὶ τοὺς φίλους καὶ συναδέλφους στὸ Κέντρο, γιὰ τὴν ἀμέριστη προθυμία τους νὰ μοῦ δώσουν κάθε χρῆσιμο στοιχεῖο ἀπὸ τὴν πολύτιμη «τράπεζα δεδομένων», ποὺ ἐκπονεῖται στὸ Κέντρο. Τὴν Ἀρχιτέκτονα κ. Μαρία Φιλοκύπρου (Πανεπιστήμιο Κύπρου/Ἐρευνητικὴ Μονάδα Ἀρχαιολογίας) εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν ἐκπόνηση τοῦ σχεδίου 1.

Συμπληρωματικὲς βασικὲς συντομογραφίες:

- ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Κάστρον Ἰωαννίνων = ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, «Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων», *Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον*, τόμ. 4, Ἀθήναι 1968, σελ. 439 κ.έ. (καὶ σὲ ἀνάτυπο μὲ χωριστὴ σελίδωση, Ἰωάννινα 1968).
- ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἰωάννινα = ΣΩΤ. ΔΑΚΑΡΗΣ, «Ἰωάννινα ἢ νεώτερη Εὐροία», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 1 (1952), σελ. 532 κ.έ.
- ΔΑΚΑΡΗΣ, Παρατηρήσεις = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Παρατηρήσεις στὴ μελέτη Ἰωάννινα ἢ νεώτερη Εὐροία», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 2 (1953), σελ. 1146 κ.έ.
- ΔΑΚΑΡΗΣ, Θεσπρωτία = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θεσπρωτία*, Ἀθήνα 1972 (= Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς πόλεις, 15).
- ΔΑΚΑΡΗΣ, *Cassopaia* = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (S. DAKARIS), *Cassopaia and the Elean Colonies*, Ἀθήνα 1971 (= Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς πόλεις, 14).
- HAMMOND, *Epirus* = N. G. L. HAMMOND, *Epirus*, Ὁξφόρδη 1967.
- ΠΑΛΛΑΣ, Εὐροία = Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ, «Εὐροία-Γλυκὴ», *Παρνασσός* 25 (1983), σελ. 558 κ.έ.
- ΠΑΛΛΑΣ, *Epiros* = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (D. I. PALLAS), λήμμα «Epiros», *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, τόμ. 2, Στουτγάρδη 1971, στήλ. 207 κ.έ.
- TIB 3 = P. SOUSTAL, J. KODER, *Tabula Imperii Byzantini 3: Nikopolis und Kephallēnia*, Βιέννη 1981.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κοζίλη = Δ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Ἐπισκοπὴ καὶ ἡ Μονὴ Κοζίλης στὴν Ἡπειρο», *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines* (Ἀθήνα 1976), II/2, Ἀθήνα 1981, σελ. 18 κ.έ.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Φωτικὴ = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ μεσαιωνικὴ Φωτικὴ καὶ ἡ θέση τῆς στὴν Παλαιὰ Ἡπειρο», *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne* (Θεσ/νίκη 1980), τόμ. 2, Θεσ/νίκη 1984, σελ. 577 κ.έ.

πωνύμια τῶν μεσαιωνικῶν πηγῶν ἢ, ἀντίστροφα, σὲ ἐπισημασμένα βυζαντινὰ μνημεῖα, τῶν ὁποίων ὅμως ἀγνοοῦμε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τους κατὰ τὴν ἀντίστοιχη περίοδο, εἶναι ἀποκαλυπτικῆ¹.

Ἐνα πρόβλημα, ποὺ ἀντικατοπτρίζει καθαρὰ τὴν πολυπλοκότητα καὶ τὶς δυσχέρειες γιὰ τὴν ἐπίλυση σχετικῶν προβλημάτων, συνδέεται μὲ τὸ χρόνο ἱδρύσεως καὶ τὴν ἀρχικὴ ὀνομασία τῶν Ἰωαννίνων. Ἀντιπαραθέτοντας παρακάτω τὶς δύο ἐπικρατέστερες θεωρίες γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο, πιστεύουμε ὅτι βοηθᾶμε νὰ ξεδιαλυθοῦν ὀρισμένα πράγματα.

I

Ὡς πρώτη πιθανότατη —ὄχι ἀπόλυτα σίγουρη— μνεία τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰωαννίνων θεωρεῖται ἡ ἀναγραφή ἐπισκόπου Ζαχαρίου Ἰωαννίνης, ποὺ ὑπογράφει στὴ Φωτίειο Σύνοδο τοῦ 879 (Κων/-πολη)². Ἄν ἡ ταύτιση Ἰωαννίνης μὲ Ἰωάννινα εἶναι ὀρθή, μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ κάποια μικρὴ πόλη, πιθανὸν ὀχυρωμένη, σύμφωνα μὲ ὅ,τι ἐπεκράτησε ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς γιὰ ἄμυνα στὶς ποικίλες ἐχθρικές ἐπιδρομές³. Ἡ ὡς ἄνω

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Monumente = ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (D. D. TRIANTAPHYLLOPULOS), «Monumente und Quellen», *Balkan Studies* 24/1 (1983), σελ. 136 κ.έ.

ΤΣΟΥΡΗΣ, Ὁχύρωση = Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ, «Ἡ βυζαντινὴ ὀχύρωση τῶν Ἰωαννίνων», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 25 (1983), σελ. 133 κ.έ.

ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή = ΕΥ. ΧΡΥΣΟΥ, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ (Δ'-ΣΤ' αἰ.)», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981), σελ. 9 κ.έ.

1. Ἀνάγλυφη εἰκόνα δίνουν οἱ P. SOUSTAL καὶ J. KODER στὴν TIB 3. Πρβλ. καὶ ἐκτενὴ βιβλιοκρισία ἀπὸ τὸν TRIANTAPHYLLOPULOS, Monumente.

2. MANSI XVII A, στήλ. 377. Σὲ Τακτικὸ ἐπὶ Πατριάρχου Νικολάου Α', ποὺ χρονολογεῖται μεταξὺ 901-907, φέρεται πλέον κανονικὰ ὡς ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων, ὑποκείμενη στὸν Ναυπάκτου (J. DARROUZÉS, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1981, Notitia ἀρ. 7, στήλ. 580). Πρβλ. καὶ TIB 3, σελ. 166 κ.έ. (s.v. «Ιῶαννίνα»), ὅπου καὶ οἱ μεταγενέστερες μαρτυρίες τοῦ ὀνόματος. Ὁ Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, «Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει», *ΕΕΒΣ* 17 (1941), σελ. 220, θεωροῦσε σίγουρη τὴν ταύτιση.

3. Πρβλ. γιὰ τὸ φαινόμενο Δ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Χριστιανικὴ καὶ μεσαιωνικὴ Χαλκίδα», *Πρακτικά Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἡ πόλη τῆς Χαλκίδας* (Χαλκίδα 1987), Ἀθήνα 1990, σελ. 175 κ.έ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Γιὰ τὶς ἐπιδρομὲς στὴν Ἡπειρο (4ος-9ος αἰ.) βλ. TIB 3, σελ. 47 κ.έ.— ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, σελ. 9 κ.έ.

μνεία προϋποθέτει φυσικά, ὅτι τὸ πολισμᾶτιο θὰ ὑπῆρχε μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα πρὸ τοῦ 879, ἀλλὰ πόσο ἀκριβῶς διάστημα μόνο ἔμμεσα μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν ἀσαφῆ εἰκόνα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸ «σκοτεινῶν χρόνων»⁴.

Ἐν προκειμένῳ ἔχει διατυπωθεῖ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ κάστρο τῶν Ἰωαννίνων, πυρήνας ἀναντίλεκτα τῆς πόλης, ἀνάγει τὴν ἰδρυσή του στὸν ἴδιο τὸν Ἰουστινιανό, πού μετέφερε ἐδῶ τοὺς κατοίκους τῆς (Παλαιᾶς) Εὔροιας, ἰδρύοντας ἔτσι τὴ (Νέα) Εὔροια, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς πού παρέχει ὁ Προκόπιος γιὰ τὴ νέα θέση. Παραθέτω ὀλόκληρο τὸ σχετικὸ ἐδάφιο, χρήσιμο καὶ γιὰ παραπλήσια προβλήματα πού θὰ συζητηθοῦν κατωτέρω:

Ἀνεγέωσατο δὲ Νικόπολιν τε καὶ Φωτικὴν καὶ τὴν Φοινίκην ὠνομασμένην. αἱ δύο αὗται πόλιναι, ἡ τε Φωτικὴ καὶ ἡ Φοινίκη, ἐν τῷ χθαμαλῷ τῆς γῆς ἔκειντο, ὕδασι περιρροόμεναι τῆδε λιμνάζουσι. διὸ δὴ λογισάμενος Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς εἶναι ἀμήχανα ἐπὶ στεροῶς θεμελίων συνθήκης περιβόλους αὐταῖς ἀναστῆναι, αὐτὰς μὲν ἐπὶ σχήματος τοῦ αὐτοῦ εἶασε, φρούρια δὲ αὐτῶν ἀγγχότατῳ ἐν τε ἀνάντει καὶ ἰσχυρῶς ὀρθίῳ ἐδείματο. ἦν δὲ τις ἐνταῦθα πόλις ἀρχαία, ὕδασι ἐπεικῶς κατακορῆς οὔσα, ὀνόματός τε τῆς τοῦ χωρίου φύσεως [ἀξίου ἐπιτυχοῦσα]. Εὔροια γὰρ ἀνέκαθεν ὠνομάζετο. ταύτης δὲ τῆς Εὔροιας οὐ πολλῷ ἄποθεν λίμνη κέχνεται καὶ νῆσος κατὰ μέσον ἀνέχει καὶ λόφος αὐτῇ ἐπανέστηκε. διαλείπει δὲ ἡ λίμνη τοσοῦτον, ὅσον τινὰ ἐν εἰσόδου μοίρα τῇ νήσῳ λελεῖφθαι. ἐνθα δὴ βασιλεὺς τοὺς τῆς Εὔροιας μεταβιβάσας οἰκήτορας, πόλιν ὀχυρωτάτην οἰκοδομησάμενος ἐτειχίστατο.

(ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περὶ κτισμάτων, IV, 1, ἔκδ. J. Haury, Teubner, Λειψία 1964, 107-108).

Ἡ θεωρία ταύτισης Ἰωαννίνων καὶ Νέας Εὔροιας βάσει τοῦ

4. Βλ. βιβλιογραφία σημ. 3. Γενικότερα γιὰ τοὺς «σκοτεινοὺς αἰῶνες» καὶ τὶς συνέπειες γιὰ τὰ μνημεῖα: D. A. ZAKYTHINOS, «La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle», *Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον*, τόμ. 3, Ἀθήναι 1966, σελ. 300 κ.έ., μὲ κατάλογο τῶν ἐλλαδικῶν μνημείων (σελ. 325 κ.έ.).

άνωτέρω χωρίου, αρκετά παλαιά ήδη⁵, αξιοποιεῖ πράγματι εὐφυῶς τὰ φυσικά δεδομένα τοῦ βράχου τοῦ γιαννιώτικου κάστρου σὲ σχέση μὲ τὴ διπλανή Λίμνη καὶ ἔχει γίνει περίπου καθολικὰ ἀποδεκτὴ, ἰδιαίτερα ἀφότου ὑποστηρίχθηκε μὲ σειρά δημοσιευμάτων τοῦ ἐπιφανοῦς κλασικοῦ ἀρχαιολόγου καὶ βαθιοῦ γνώστη τῶν ἡπειρωτικῶν πραγμάτων καθηγ. Σωτ. Δάκαρη⁶. Καὶ εἶναι γεγονός, ὅτι τόσο ἡ περιγραφή τοῦ Προκοπίου ὅσο καὶ ἡ στέρεη γνώση τοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου ἀπὸ τὸν Σωτ. Δάκαρη⁷ δίνουν ἰσχυρὸ κύρος στὴν παραπάνω ταύτιση, ὅπως φανερώνει καὶ ἡ υἱοθέτησή της ἀπὸ πλῆθος ἔγκυρων μελετητῶν⁸. Παρὰ ταῦτα, τοῦτο δὲν ἐμπόδισε νὰ προβληθοῦν κατὰ καιροὺς ποικίλα ἐρωτηματικὰ ἢ ἀμφιβολίες καὶ νὰ προταθοῦν ἄλλες θέσεις γιὰ τὴ Νέα Εὐροία⁹.

5. Πιθανὸν πρῶτος ἀνήγαγε τὰ Ἰωάννινα στὸν Ἰουστινιανό, χωρὶς συσχέτιση μὲ τὸ ἐδάφιο τοῦ Προκοπίου, ὁ TH. SMART HUGHES, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τόμ. 2, Λονδίνο 1830², σελ. 8 κ.έ., ἐπιβλήθηκε δὲ τοῦτο μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ E. HONIGMANN, *Le Synekdèmos d'Hièroklès*, Βρυξέλλες 1939, σελ. 651, στίχ. 6-7, πού βασιζέται ἐπιπρόσθετα στὴ RE καὶ στὸν Kiepert.

6. Βλ. Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1951, σελ. 174, σημ. 2.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἰωάννινα, σελ. 537 κ.έ.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Παρατηρήσεις, σελ. 1146 κ.έ.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἑλληνικά 24 (1971), σελ. 178.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Θεσπρωτία, σελ. 198.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τὸ Νησι τῶν Ἰωαννίνων, Ἀθήναι 1986³, 12 κ.έ.

7. Γιὰ τὴ σημαντικὴ συμβολή του στὴ γνώση τῶν μεσαιωνικῶν ἐν γένει μνημείων τῆς Ἠπείρου πρβλ. Δ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ "Μέγας Ὄζερός" τῶν Ἰωαννίνων», *Χαριστήριος τόμος στὸν Σ. Δάκαρη*, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων (ὑπὸ ἐκτύπωση).

8. Δειγματοληπτικά: ΤΙΒ 3, σελ. 158, 165.— ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, σελ. 77.— J. KODER, «Προβλήματα τῆς σλαβικῆς ἐποίκησης καὶ τοπωνυμίας στὴ μεσαιωνικὴ Ἠπειρο», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά* 24 (1982), σελ. 19.

9. Παραθέτω κατ' ἐπιλογήν: A. PHILIPPSON, E. KIRSTEN, *Die griechischen Landschaften*, Π/1, Φραγκφούρτη a.M. 1956, σελ. 283, σημ. 22.— X. ΣΟΥΛΗ, λῆμμα Εὐροία, M.E.E., τόμ. ΙΑ', σελ. 772α.— P. SOUSTAL, *Die griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographie von Epirus* (δακτυλογρ. διατριβή), Βιέννη 1975, σελ. 33 καὶ 36 κ.έ.— E. KIRSTEN, «Die byzantinische Stadt», *Berichte des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses*, Μόναχο 1958, σελ. 17.— Φ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ὁ ἅγιος Δονάτος, Ἀθήναι 1962, σποραδικά.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Θεσπρωτία, Ἀθήναι 1970, σελ. 140.— ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Κάστρον Ἰωαννίνων, σελ. 442 κ.έ. (= ἀνάτυπο, σελ. 10 κ.έ.).— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, λῆμμα «Ἰωαννίνα», *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 35, σελ. 64γ.— ΣΠ. ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ, Ὁ ἀρχαῖος Ἄδης καὶ τὸ Νεκρομαντεῖο τῆς Ἐφύρας, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 111.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἀρχαιότητες τῆς Θεσπρωτίας, Γιάννινα 1980, σελ. 94 κ.έ., σελ. 163.— Β. ΚΡΑΦΙΤΗ, Θεσπρωτικά, Α', Ἀθήναι 1972, σελ. 133 κ.έ.— ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κοζύλη, σελ. 846, σημ. 32.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Monumente, σελ. 140 κ.έ., σελ. 142.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «St. Donatus of Euroia», *12. Internationales Kongress für christliche Archäologie* (Βόν-

Ἡ θέση τῆς Παλαιᾶς Εὔροιας, συνδεδεμένης ἄρρηκτα —ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς Νέας— μετὸν πάτρωνα τῆς Θεσπρωτίας ἅγιο Δονάτο (5ος αἰ.), εἶναι ἀναντίλεκτα πλέον ταυτισμένη μετὸ χῶρο τῆς σημερινῆς Γλυκῆς, πού τῃ δισρρέει ὁ Ἀχέροντας καὶ ὅπου μέχρι σήμερα ὑψώνονται ἐπιβλητικὰ τὰ ἐρείπια τοῦ μαρτυρίου, δηλαδὴ τοῦ τόπου ταφῆς καὶ λατρείας τοῦ ἁγίου¹⁰. Ἄς δοῦμε λοιπὸν τὰ σχετικὰ μετὴ Νέας Εὔροια προβλήματα, πού ἔχουν προκαλέσει ἀμφιγνωμία.

(α) Τὸ χωρίο τοῦ Προκοπίου εἶναι σαφές: ἡ (Παλαιὰ) Εὔροια μεταφέρθηκε καὶ ὀχυρώθηκε σὲ τόπο «οὐ πολλῶ ἄποθεν»¹¹, ὅπως παρόμοια συνέβη, πάλι κατὰ τὴ δική του διήγηση, μετὴ Φωτικῆ καὶ τῆ Φοινίκῃ στὸν ἴδιο, ἡπειρωτικὸ χῶρο¹². Ἡ σχετικὰ μεγάλη ἀπόσταση —γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς— ἀνάμεσα στὴ Γλυκῆ καὶ τὰ Ἰωάννινα —γύρω στὰ 45-50 χλμ.— δύσκολα συμβιβάζεται μετὰ λεγόμενα τοῦ Προκοπίου¹³ (βλ. καὶ σχέδ. 1).

νη 1991), Resümées, a.1.— ΠΑΛΛΑΣ, Εὔροια, σελ. 558 κ.έ.— ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, «Πληροφορίες γιὰ τὴν Ἠπειρο σὲ "σημειώματα" κωδίκων», Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 27 (1985), σελ. 121 κ.έ.— Τ. Ε. GREGORY, λῆμμα «Ioannina», ODB 2, Ὁξφόρδη 1991, σελ. 1006 κ.έ.

Σημειῶνω, ὅτι ἤδη παλαιοὶ τοπικοὶ λόγιοι εἶχαν ἀπορρίψει τὴν ταύτιση, ὅπως ὁ Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, Ἠπειρωτικὰ Μελέται Α': Περιγραφή τῆς πόλεως Ἰωαννίνων, Ἀθήναι 1887 (καὶ φωτομηχανικὴ ἀνατύπ., Ἰωάννινα 1971), σελ. 16 κ.έ.

10. Γιὰ τὸ καὶ βλ. Δ. Ι. ΠΑΛΛΑ, ΠΑΕ 1954, σελ. 210 κ.έ., 1970, σελ. 98 κ.έ., 1971, σελ. 130 κ.έ., 1972, σελ. 99 κ.έ., καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Εὔροια, σελ. 554 κ.έ., 561, 563 κ.έ.

11. Βλ. τὸ κείμενο παραπάνω.

12. Ὁ.π. Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα συμφωνοῦν, πιστεύω, μετὸν ἱστορικό. Ἔτσι, ἡ ρωμαϊκῆ-παλαιοχριστιανικῆ Φωτικῆ (στὸ σημερινὸ Λιμπόνι, 4 χλμ. ΒΔ τῆς Παραμυθιάς) μεταφέρθηκε, κατὰ τὴν ἐπικρατέστερη ἐκδοχή, στὸ διπλανὸ Κάστρο τῆς Παραμυθιάς ἢ Ἀγ. Δονάτου, ὅπως εἶναι ἤδη γνωστὸ πάλι ἀπὸ τὸν Προκόπιο, Περὶ κτισμάτων, IV, 4 (Haugy, σελ. 118, στίχ. 23-26): βλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Φωτικῆ, καὶ ΤΙΒ 3, σελ. 236 κ.έ. Τὸ ὄνομα τῆς παλαιᾶς Φωτικῆς νομίζω ὅτι διασώθηκε στὸ βυζαντινὸ —μεταγενέστερο δηλαδὴ ἀπὸ τὸν χρόνον τῆς μετοίκησης— ἐκκλησίδιον τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς παλαιοχριστιανικῆς πόλης.

Παρόμοια μεταφορὰ συνέβη καὶ μετὴ Φοινίκῃ (σημερινὸ Finiqi Βορ. Ἠπείρου): πρβλ. PALLAS, Epirus, σελ. 235 κ.έ. (Πρβλ. καὶ ἐδῶ, σχέδ. 1).

13. Ἔως καὶ τὸν Μεσοπόλεμον ἡ ἐπικοινωνία Ἰωαννίνων - Παραμυθιάς - Γλυκῆς γινόταν μέσω Λάκκας Σουλίου καὶ τοῦ ὄρους Τόμαρου (Ὀλύτσικα), δηλαδὴ ἀπὸ μέρη δύσβατα καὶ πιθανὸν ἀδιάβατα τὸν χειμῶνα, ἀπαιτοῦσε δὲ ταξίδι μιᾶς ἡμέρας καὶ μάλιστα μετὰ πορεία κοπιαστικῆ: βλ. HAMMOND Epirus, σελ. 166 καὶ χάρτη ἀρ. 7. Βλ. ἐπίσης καὶ ΤΙΒ 3, 92 (μαρτυρίες γιὰ τὴ χρῆση τῆς ὁδοῦ Γλυκῆς - Ἰωαννίνων τὸν 11ο αἰ. ἀπὸ τοὺς Νορμαν-

(β) Ἡ μετακίνηση θὰ πρέπει νὰ ἔγινε μεταξύ τῶν ἐτῶν 551 καὶ 555¹⁴. Ἀλλὰ μέσα σὲ λιγότερο ἀπὸ 40 χρόνια, πρὶν τὸ 591, οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Εὐροίας ὑποχρεώθηκαν ἐξαιτίας τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν νὰ καταφύγουν στὴν Κασσώπη τῆς Βόρειας Κέρκυρας, μεταφέροντας μαζί τους τὸ σκῆνωμα τοῦ ἁγίου Δονάτου, ἔμειναν δὲ ἐκεῖ τουλάχιστον ἕως τὸ 604¹⁵. Ὑποσημαίνει τοῦτο, ὅτι ἡ θάλασσα ἦταν εὐκόλα προσιτὴ ἀπὸ τὴ Νέα Εὐροία, δηλαδὴ αὐτὴ ἦταν παραθαλάσσια ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πολὺ πιὸ κοντὰ στὸ Ἴονιο Πέλαγος ἀπ' ὅ,τι τὰ μεσόγεια, ἀπομακρυσμένα Ἰωάννινα¹⁶ (πρβλ. σχέδ. 1).

δούς). Ἀργότερα ἕως ἦταν πιὸ πολυσύχναστος ὁ δρόμος· πρβλ. Γ. ΠΛΟΥΜΙΑΝ, «Ἡ ἐπικοινωνία Ἰονίου καὶ Ἠπείρου μὲ τὴ Δύση (16ος-18ος αἰ.)», εἰς Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου «Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο»* (Ἀθήνα 1990), Ἀθήνα 1993, σελ. 488 κ.έ., ἰδιαίτερα σελ. 493 καὶ σχεδιάγραμμα σελ. 492.

14. Πρβλ. ΠΑΛΛΑΣ, Εὐροία, σελ. 556. Ὁ ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἰωάννινα, σελ. 545 κ.έ. καὶ 547, καὶ Ο ἸΔΙΟΣ, Παρατηρήσεις, δέχεται τὸ διάστημα 518-528 μὲ ἀσθενέστερα ἐπιχειρήματα.

15. ΠΑΛΛΑΣ, ὁ.π., σελ. 559 κ.έ.— ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, σελ. 74 κ.έ. Τὰ νεώτερα αὐτὰ δεδομένα ἀκυρώνουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ θεωρία (βλ. ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἰωάννινα, σελ. 554⁴⁷, καὶ ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, Παρατηρήσεις, σελ. 1148 κ.έ.), ὅτι ἡ μετακίνηση πρὸς Κασσώπη ἔγινε τὸ 604 ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Εὐροία, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος διετήρησε τὸν τίτλο. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι τὸ τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔφυγε γιὰ τὴ Νέα Εὐροία δὲν πῆρε μαζί του τὸ σκῆνωμα τοῦ προστάτη ἁγίου, οὔτε τὸ ἀκολούθησε ὁ ἐπίσκοπος—ἄρα ἦταν ἓνας περιορισμένος ἀριθμὸς κατοίκων. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν συνάγεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Προκοπίου, οὔτε ἐξηγεῖ, γιατί νὰ χτίστηκε «πόλις ὀχυρωτάτη» γιὰ ἓνα μικρὸ τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἐπίσκοπος, δηλαδὴ ἡ κύρια ἀρχὴ τοῦ τόπου, παρέμεινε πίσω!—Γιὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ μεσαιωνικὴ Κασσώπη τῆς Κέρκυρας βλ. D. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS, λήμμα «Kerkyra und die Ionischen Inseln», *Realexikon zur byzantinischen Kunst*, τόμ. 4, Στουτγάρδη 1982, στήλ. 14, 27, 38.—ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, *Die nachbyzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und den anderen Ionischen Inseln*, τόμ. 1, Μόναχο 1985, σελ. 330 κ.έ. Νεώτερα εὐρήματα: Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σελ. 345 κ.έ. Βλ. καὶ ἐδῶ, σχέδ. 1.

16. Ὅσο μοῦ εἶναι γνωστό, δὲν ὑπάρχουν ἱστορικὰ ἢ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, ὅτι τὰ Ἰωάννινα, ἂν ὄντως ὑφίσταντο τὸν 6ο καὶ 7ο αἰ., ἐπλήγησαν ἀπὸ τις βαρβαρικὲς ἐπιδρομές, ὅπως συνέβη μὲ τὴ Νέα Εὐροία (πρβλ. KODER, «Προβλήματα σλαβικῆς ἐποικίσεως», ὁ.π. [σημ. 8] καὶ ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή). Τὸ σλαβικὸ τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων δὲν σημαίνει, ἀναγκαστικά, ἐχθρικὴ ἐπιδρομὴ. Παραμένει παρὰ ταῦτα ἐπεῖγον τὸ αἴτημα, νὰ ἐξεταστοῦν ἐπαρκῶς ὀρισμένα εὐρήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Νεοχωρόπουλο καὶ τὰ Κάτω Πεδινὰ (Σουδενὰ) Ζαγοριοῦ καὶ ἔχουν παραλληλιστεῖ πρὸς σλαβικά (;) διαφόρων ἐποχῶν (βλ. Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 22 [1967]: Χρον., σελ. 342 κ.έ.), ἀφοῦ ληφθεῖ ὑπόψη ἡ σύγχρονη γιὰ τὸ θέμα βιβλιογραφία (πρόσφατες χρήσιμες συνόψεις: ΜΑΡΙΑΣ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικὲς ἐγκαταστάσεις στὴ μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα*, Ἀθή-

(γ) Ἀναφέροντας περαιτέρω ὁ Προκόπιος τὰ φρούρια, ποὺ ἀνήγειρε ἐκ θεμελίων ὁ Ἰουστινιανὸς στὴν Παλαιὰ Ἠπειρο, μνημονεύει καὶ ἓνα καλούμενο «Εὐρώπη»¹⁷. Ἐχει εὐλόγα προταθεῖ, ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ κρύβεται παρεφθαρμένο τὸ ὄνομα τοῦ φρουρίου τῆς (Νέας) Εὐροίας, ποὺ προσγράφεται, ὅπως εἶδαμε, στὸν ἴδιο αὐτοκράτορα¹⁸. Ὅπως θὰ φανεῖ ὅμως παρακάτω, στὴν περίπτωση τῆς Νέας Εὐροίας ἐπρόκειτο γιὰ ἐπιδιόρθωση προϋπάρχουσας ὀχύρωσης καὶ ὄχι γιὰ ἀνέγερση μιᾶς ἐξ ὀλοκλήρου νέας¹⁹, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴν περίπτωση τῆς Φωτικῆς καὶ τῆς Φοικίκης²⁰. Ἐπομένως ἡ ταύτιση τῶν Ἰωαννίνων μὲ τὴ Νέα Εὐροια προϋποθέτει, ὅτι τὰ ὀχυρωμένα Ἰωάννινα προϋπῆρχαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κάτι ποὺ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει προταθεῖ ἀπὸ κανένα ἐρευνητῆ, ὅσο γνωρίζω. Τὸ ὄνομα «Εὐρώπη» λοιπὸν πρέπει ν' ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ παραμένει πιθανή, τουλάχιστον παλαιογραφικὰ, ἡ συσχέτιση μὲ τὴ (Νέα) Εὐροια.

(δ) Στὸν *Συνέκδημο* τοῦ Ἱεροκλέους ἀναφέρεται ἡ «Εὐροια Ἀκνίου»²¹. Ὁ Σωτ. Δάκαρης προσφυῶς διόρθωσε σὲ «Εὐροια ἐκ νέου», συνδέοντας εὐλόγα μὲ τὴ Νέα Εὐροια²². Ὡστόσο, πέρα καὶ ἀπὸ παλαιογραφικὲς ἐνστάσεις²³, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ

να 1993.—ΘΕΩΝΗΣ ΜΠΑΖΑΙΟΥ-BARABAS, ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἑλληνικὸς χῶρος καὶ πρόωμοι Σλάβοι, Βούλγαροι, Σέρβοι (6ος-15ος αἰ.)*. Ἀναλυτικὴ Βιβλιογραφία (1945-1991), Ἀθήνα 1992).

17. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, *Περὶ κτισμάτων*, IV, 4 (Haugy, σελ. 118, στίχ. 3).

18. Γιὰ τὴν ταύτιση βλ. Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ, «Προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἠπείρου», *Δωδώνη* 1 (1972), σελ. 10· στὴν TIB 3, 150 (s. v. «Europa») ταυτίζεται μὲ τὴν Παλαιὰ Εὐροια (δηλαδὴ τὴ Γλυκῆ), ὅπου ὅμως οὔτε μαρτυρεῖται στίς πηγὲς ὀχύρωση, οὔτε ἔχει ἐντοπιστεῖ τέτοια ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο (πρβλ. ΠΑΛΛΑΣ, *Εὐροια*, σελ. 556 κ.έ.).

19. Βλ. κεφ. II.

20. Γιὰ τὶς δύο τελευταῖες βλ. σημ. 12. Γενικότερα, νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται μία νέα συνολικὴ θεώρηση τῶν Ἰουστινιάνειων ὀχυρώσεων τῆς Ἠπείρου σὲ συνδυασμὸ μὲ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα.

21. ΙΕΡΟΚΛΗ, *Συνέκδημος*, ἐκδ. E. Honigmann, Βρυξέλλες 1939, σελ. 651, σημ. 6-7.

22. ΔΑΚΑΡΗΣ, *Ἰωάννινα*, σελ. 542 κ.έ.—ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Παρατηρήσεις, 1147. Ἐν προκειμένῳ τὸ πρόβλημα διευθετεῖται σὲ γεωγραφικὴ βάση (πρβλ. τὴν εἰκόνα 3 στὴν πρώτη του μελέτη), ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς λογικὴ, ἀλλὰ δὲν αἶρει τὶς ὑπόλοιπες δυσκολίες.

23. Πρβλ. ΠΑΛΛΑΣ, *Εὐροια*, σελ. 557.

Συνέκδημος, γραμμένος ανάμεσα στὰ 527 καὶ 535, ὄχι μόνον προηγείται τῶν ἐτῶν, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Προκόπιος μιλώντας γιὰ τὴν ἱδρυση τῆς Νέας Εὐροίας (μεταξὺ 551 καὶ 555)²⁴, ἀλλὰ καὶ ὅτι, οὐσιαστικά, ὁ Ἱεροκλῆς ἀντικατοπτρίζει τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων ἐπὶ Θεοδοσίου Β' τοῦ Μικροῦ (408-450), δηλαδὴ ἕναν αἰῶνα πρὶν²⁵. Ἄν λοιπὸν ὁ Ἱεροκλῆς ἀναφέρεται ὄντως σὲ Νέα Εὐροία, τότε ἢ τοῦ Προκοπίου πρέπει νὰ εἶναι μιὰ νεώτερη, τρίτη κατὰ σειρά! Ἔχει ἐπιπλέον ἐπισημανθεῖ, ὅτι ἀνάμεσα στὴν περίοδο ποὺ γράφουν ὁ Ἱεροκλῆς καὶ ὁ Προκόπιος ἀντίστοιχα ἢ (Παλαιὰ) Εὐροία ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζεται μὲ τὸ κανονικὸ τῆς ὄνομα (Πρακτικὰ Συνόδου Κων/πόλεως, 536)²⁶. Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν, εἴτε τὸ ἀνωτέρω χωρίο τοῦ Ἱεροκλέους νὰ ἀποτελεῖ μεταγενέστερη παρεμβολὴ στὸ κείμενό του (δηλαδὴ μετὰ τὸ 551-555) γιὰ νὰ περιγράψει τὴ νέα κατάσταση, ὅποτε ἢ ταύτιση Εὐροίας Ἀκνίου μὲ Νέα Εὐροία δὲν ἔχει ἐπαρκῆ ἐρείσματα, εἴτε —λιγότερο πιθανὸν— ὅτι ὑπῆρξε καὶ μιὰ τρίτη Εὐροία στὴν Ἠπειρο· μπορεῖ τέλος —ἴσως τὸ πιθανότερο— νὰ πρόκειται γιὰ λανθασμένη ἀνάγνωση ἢ παραφθορὰ τοῦ κειμένου τοῦ *Συνέκδημου*.

(ε) Ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Εὐροίας δὲν ἔμειναν μόνιμα στὴν κερκυραϊκὴ Κασσώπη (περ. 591-604, βλ. παραπάνω), τὸ φανερῶνει καὶ ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Δονάτου: δὲν ἐμφανίζεται πουθενὰ νὰ ἐπεβίωσε στὸ νησί²⁷, παρουσιάζεται ὅμως πάλι ἰσχυρὴ στὴν ἀρχικὴ τῆς κοιτίδα Γλυκῆ (= Παλαιὰ Εὐροία) καὶ ἐν γένει σὲ ὀλόκληρη τὴ Θεσπρωτία τὸν 11ο αἰῶνα· τὸν ἀμέσως ἐπόμενο τὸ σκῆνωμα τοῦ προστάτη τῆς περιοχῆς διαρπάζεται ἀπὸ τοὺς Βενετούς καὶ μεταφέρεται μόνιμα στὴν Ἰταλία, ὅμως ἡ λατρεία του ἐξακολουθῆσε ζωηρὴ μέχρι σήμερα στὴ Θεσπρωτία, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ πάτρωνας

24. Βλ. παραπάνω, σημ. 14.

25. Τὰ σχετικὰ ζητήματα ἐκθέτει ἀναλυτικὰ ὁ A. H. M. JONES, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971², σελ. 514 κ.έ. Πρβλ. καὶ ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, 141.

26. MANSI VIII, στήλ. 878-879, 927, 938, 1147· πρβλ. καὶ ΠΑΛΛΑΣ, Εὐροία, σελ. 556.

27. Στὸν ἐκτεταμένον κατάλογο ναῶν καὶ μονῶν (περίπου 600) τοῦ νησιοῦ ποὺ παραθέτει ὁ ΣΠ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥΣ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας*, Κέρκυρα 1920, σελ. 186-237, δὲν φέρεται κανένας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Δονάτου.

ἅγιος²⁸. Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν οἱ μέτοικοι ἀπὸ τὴν Κασώπη νὰ ἐπέστρεψαν εἴτε στὴ Νέα Εὔροια καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Παλαιά, εἴτε ἀπευθείας στὴν Παλαιά, ἀφοῦ εἶχε ἐκλείψει ὁ κίνδυνος τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἦταν ἀνωφελὴς ὁ ἐγκλεισμὸς στὴν ὀχυρωμένη Νέα Εὔροια. Βέβαια, ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. καὶ μέχρι σήμερα ὁ τόπος τῆς Παλαιᾶς Εὔροιας φέρεται πλέον ὡς Γλυκὺ (τὸ)²⁹, ὥστόσο εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Δονάτου ἀναζωπυρώθηκε, ὅπως δείχνουν ἡ μεσοβυζαντινὴ καὶ οἱ μεταγενέστερες φάσεις τοῦ ἐδῶ μαρτυρίου του³⁰. Σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτό, δὲν ὑπάρχει καμιὰ μαρτυρία γιὰ νὰ τοῦ ἁγίου Δονάτου στὰ Ἰωάννινα — ἂν καὶ ἡ πυκνότητά τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς κάστρου ἐκκλησιῶν εἶναι ἐντυπωσιακὴ³¹—, οὔτε ἀναφέρεται λατρεία του στὴν ἄμεση περιοχὴ τους ἕως τὸν αἰῶνα μας. Παρατηρήθηκε ἀκόμη, ὅτι στὸν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων δὲν προστέθηκε ποτὲ ἐκεῖνος τῆς πάλαι διαλαμψάσης Εὔροιας, ὅπως συνέβη σὲ ἄλλες, ἀντίστοιχες περιπτώσεις³². Ὡστε καὶ τὸ ἀγιολογικὸ τεκμήριον δὲν συνάδει πρὸς τὴν ταύτιση τῆς Νέας Εὔροιας μὲ τὰ Ἰωάννινα.

28. Γιά τὴ μεσοβυζαντινὴ φάση τοῦ μνημείου στὴ Γλυκῆ βλ. ΠΑΛΛΑΣ, στὴ βιβλιογρ. τῆς σημ. 10. Γιά τὴ μεταγενέστερη — ὀριστικὴ — μεταφορὰ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγ. Δονάτου στὴν Ἰταλία βλ. ΑΘ. ΚΟΜΙΝΗ, « Ἀγιολογικὰ καὶ ὑμνολογικὰ εἰς ἅγιον Δονᾶτον Εὔροιας », *Μνήμη Σουλίου*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1973, σελ. 280 κ.έ. Πρβλ. καὶ ΠΑΛΛΑΣ, Εὔροια, σελ. 560 κ.έ., 563 κ.έ., ποὺ ὑποθέτει ὅτι μετὰ τὴν Κασώπη ἀκολούθησε ἐνδιάμεση ἐγκατάσταση στὴ Νικόπολη, κατὰ τὴ γνώμη μας. Σὲ ἀντιδιαστολὴ ὁ ΧΡΥΣΟΣ, *Συμβολή*, 77, φαίνεται νὰ μὴν ἀποδέχεται ἐπιστροφή στὴν Ἠπειροῦ μὴ τέτοια πιθανότητα ἀφήνει ἀνεξήγητη τὴν ἐπανεμφάνιση τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δονάτου ἐδῶ. Γιά τὴν ἔκτασή της στὴ Θεσπρωτία πρβλ. καὶ τὰ ἔργα τῶν ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ΜΟΥΣΕΛΙΜΗ, ΚΡΑΪΤΗ (σημ. 9) κ.ά.

29. ΠΑΛΛΑΣ, ὁ.π., σελ. 564 κ.έ. — ΤΙΒ 3, σελ. 158 (s. v. «Glyky»).

30. Βλ. βιβλιογραφία σημ. 10. Γιά ἄλλη μία θεωρία ὡς πρὸς τὸν τόπο ἐγκατάστασης τῶν Εὔροιωτῶν κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν Ἠπειρο βλ. παρακάτω, σημ. 57.

31. Πρβλ. τὸν κατάλογο ποὺ παρέχει ὁ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Κάστρον Ἰωαννίνων*, σελ. 473 κ.έ. (= ἀνάτυπο, σελ. 41 κ.έ.). Ὁ ΔΑΚΑΡΗΣ, *Παρατηρήσεις*, σελ. 1148, πιστεύει ὅτι ἡ ἀπουσία μαρτυρίας λατρείας του ἐδῶ ὀφείλεται στὰ μεγάλα χάσματα τῆς ἱστορίας τῶν Ἰωαννίνων. Τοῦτο δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἔλλειψη ναῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου στίς ἐκτὸς Θεσπρωτίας ἠπειρωτικὲς περιοχάς, τὰ διπλανά Ἴονια (Λευκάδα, Κέρκυρα, Παξούς), τὴν Αἰτωλοακαρνανία κ.λπ. Εἶναι πρόδηλο, ὅτι πρόκειται γιὰ ἔντονη καὶ αὐστηρὰ τοπικὴ, θεσπρωτικὴ λατρεία.

32. ΠΑΛΛΑΣ, Εὔροια, σελ. 563' πρβλ. γιὰ τὴν παρόμοια περίπτωσι Φωτικῆς-Βελῆς στὸν ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟ, *Φωτικὴ*, σελ. 578.

(ς') Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ μιὰ ἔμμεση μαρτυρία ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρκετὰ προβληματικὴ μορφή τοῦ Ἰωάννου «Εὐροίας»: ἡ σύγχρονη ἔρευνα θεωρεῖ, ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπίσκοπο τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐροίας (λιγότερο πιθανὸν νὰ εἶναι τῆς Εὐαρίας κοντὰ στὴ Δαμασκὸ καὶ ἀκόμη λιγότερο τῆς νήσου Εὐβοίας), εἶναι δὲ βέβαιο, ἀπὸ ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ ἔργου του, ὅτι ἔζησε γύρω στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα³³. Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτουν δύο συμπεράσματα: πρῶτον, ὅτι οἱ πρόσφυγες στὴν Κασσώπη Εὐροιωτὲς πρέπει νὰ ἐπέστρεψαν στὴν Ἠπειρο σύντομα, πιθανὸν μέσα στὸν 7ο αἰώνα, καὶ νὰ ἐγκαταστάθηκαν στὴν παλιά τους ἐστία (βλ. ἀνωτέρω). Δεύτερον, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Εὐροίας διατηρήθηκε ἕως τὰ τέλη τουλάχιστον τοῦ 8ου αἰώνα, πιθανὸν καὶ βραδύτερα, πάντως ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα, ποὺ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ σημερινό³⁴.

(ζ) Ἐὰν ταυτίσουμε τὰ Ἰωάννινα μὲ τὴ Νέα Εὐροία, προκύπτει τὸ πρόβλημα, πότε ἀκριβῶς (μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ.—Ἰδρυση Νέας Εὐροίας— καὶ τέλους τοῦ 9ου-879: ἐπίσκοπος Ἰωαννίνης) ἀλλάξαν τὰ Ἰωάννινα τὸ ἀρχικὸ τους ὄνομα μὲ τὸ σημερινὸ καὶ γιὰ ποιοὺ λόγους. Ὡς πρὸς τὸ πότε: εὐλογώτερο εἶναι νὰ δεχθεῖ κανεὶς, πῶς τοῦτο ἔγινε μετὰ τὴ φυγὴ πρὸς τὴν Κέρκυρα (τέλη 8ου αἰ.), ἀλλὰ ἤδη φάνηκε, ὅτι αὐτὴ ἡ φυγὴ δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἔγινε ἀπὸ τὰ μεσόγεια Ἰωάννινα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιο παραθαλάσσιο μέρος³⁵. Ὡς πρὸς τὴν αἰτία, δὲν διαθέτουμε καμιά πειστικὴ ἐξήγηση: τὸ ἴδιο τὸ (ὑποθετικὰ νέο) ὄνομα τῶν Ἰωαννίνων εἶναι δυσετυμολόγητο καὶ δὲν ἔχει ἀναχθεῖ, ὅσο γνωρίζω, σὲ βεβαιωμένο ἱστορικὸ γεγονός³⁶. Ἐχει βέβαια ὑποθεθεῖ, ὅτι στὸ —θεωρούμενο ὡς Νέα

33. Βλ. H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σελ. 502 κ.έ.—TUSCULUM LEXIKON *griechischer und lateinischer Autoren*, Μόναχο - Ζυρίχη 1982³, 392.—Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 492 καὶ 504 (μὲ πλούσια βιβλιογραφία).

34. Βλ. σημ. 29. Σημειωτέον, ὅτι ἡ Ἐπισκοπὴ Εὐροίας μαρτυρεῖται καὶ σὲ σημείωμα, φερόμενο ὡς τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου (πρβλ. TIB 3, σελ. 158).

35. Βλ. παραπάνω, σημ. 15-16, καὶ παρακάτω, κεφ. II.

36. Πρβλ. ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἰωάννινα, σελ. 537. Ὁ M. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, Βερολίνο 1941, σελ. 20 κ.έ., δὲν τὸ συγκαταλέγει στὰ σλαβικῆς προέλευσης τοπωνύμια.

Εὔροια— κάστρο τῶν Ἰωαννίνων θὰ πρέπει νὰ συγκεντρώθηκαν οἱ φυγάδες τῶν γύρω οἰκισμῶν —ὅπως τῆς Καστρίτσας (ἀρχαίας Τέκμονος) καὶ τῆς Δωδώνης— μετὰ τὴν καταστροφή τους ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ὀστρογότθων τὸ 551, οἱ ὁποῖοι θὰ ἤξεραν τὴν πόλη ὡς Ἰωάννινα³⁷. Σήμερα ὡστόσο γίνεται μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη δεκτό, πὼς οἱ Ὀστρογότθοι προχώρησαν τόσο πολὺ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἡπείρου —ἐρήμωσαν κυρίως τὰ παράλια—³⁸, ἐπιπλέον δὲ μένει ἀνεξήγητο, γιατί θὰ πρέπει νὰ χάθηκε τὸ παλαιὸ ὄνομα («Νέα Εὔροια») μέσα σὲ τόσο μικρὸ διάστημα³⁹. Τὸ πρόβλημα συνεπῶς τῶν αἰτίων τῆς ἀρχικῆς ἵδρυσης τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ ὀνόματός του («Ἰωάννινα») παραμένει ἄλυτο⁴⁰.

μία. Ἡ νεώτερη ἔρευνα δὲν ἀποδέχεται, ὅτι τὰ Ἰωάννινα ὑπέστησαν σλαβικὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τὸν 6ο/7ο αἰῶνα· πρβλ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Κάστρον Ἰωαννίνων, σελ. 442 κ.έ. (= ἀνάτυπο, σελ. 10 κ.έ.).— ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, σελ. 77 (τοποθετεῖ τὴν ἵδρυσή τους τὸν 9ο αἰ., ἀν καὶ ἔμμεσα παραπέμπει στὴ θεωρίαν περὶ Νέας Εὔροιας).— ΤΙΒ 3, σελ. 50 κ.έ., 82 κ.έ., 165.

37. ΔΑΚΑΡΗΣ, ὁ.π.

38. Ἀναλυτικὰ στὸν ΧΡΥΣΟ, Συμβολή, σελ. 65 κ.έ.

39. Κατὰ τὴ θεωρίαν τοῦ Σ. Δάκαρη, ἡ ἵδρυση τῆς Νέας Εὔροιας ἔγινε μετὰ τῶν ἐτῶν 518 καὶ 528, μία ἐπίθεση τῶν Ὀστρογότθων τὸ 551, ἡ φυγὴ στὴν Κασσώπη τὸ 604· βλ. ἐδῶ παραπάνω, ὅπου καὶ οἱ ἀντίστοιχες νεώτερες ἀναχρονολογήσεις καὶ ἀπόψεις.

40. Ὡς ἀπλὴ ὑπόθεση ἐργασίας, πὺ μόνον μὲ συστηματικὲς ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες θὰ μπορούσε νὰ ἐπαληθευτεῖ, θὰ πρότεινε κανεὶς ν' ἀνιχνευθεῖ τὸ ὄνομα τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὁ λόγος ἵδρυσῆς τους στὶς σχέσεις τους μὲ τὴ γειτονικὴ, παραλίμνια Καστρίτσα (ἡ ἀρχαία Τέκμων). Ὡς γνωστόν, ἡ προφορικὴ παράδοση διέσωσε μέχρι σήμερα μαρτυρία γιὰ ὑπαρξὴ ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου στὴ ΒΔ ἐσωτερικὴ ἀκρόπολι τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, ἐκεῖ ὅπου τὸ 1618 ἀνεγέρθηκε τὸ τζαμί τοῦ Ἀσλάν Πασᾶ (πρβλ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Κάστρον Ἰωαννίνων, σελ. 455, 475 κ.έ. [= σελ. 23, 43 κ.έ. ἀνατύπου]). Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ ναῖσκου ἀγνοοῦμε τὰ πάντα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι φέρεται ὡς «βυζαντινός». Ἄν καὶ ἔχουν ἀπορριφθεῖ παλαιότερες θεωρίαι, πὺ ἀνήγαν τὸ ὄνομα τῆς πόλης στὸ ναῖσκο αὐτὸ (ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, ὁ.π.), γεγονός ἐστίν, ὅτι αὐτὸς ὁπωσδήποτε βρισκόταν μέσα στὸ χῶρον τοῦ ἀρχικοῦ πυρήνα τοῦ Κάστρου (ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, ὁ.π., σελ. 451 κ.έ. [= σελ. 19 κ.έ. ἀνατύπου] καὶ σποραδικά.— Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἑλληνικά 24 [1971], σελ. 177.— ΤΣΟΥΡΗΣ, Ὁχύρωση, σελ. 146 κ.έ., 151, 154, 156), ὁ ὁποῖος εἶχε περιορισμένη ἔκτασιν· ἄρα ὁ ναός, ἔστω καὶ μικρῶν διαστάσεων, θὰ ἐδέσποζε κατὰ κάποιον τρόπο. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ —καὶ τοῦτο ἔχει ἐν προκειμένῳ ἀγνοηθεῖ—, ὅτι στὸ λόφον τῆς γειτονικῆς, παραλίμνιας Καστρίτσας κυριαρχεῖ ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου: ναός τρίκογχος στὴ σημερινή του μορφή τὸ Καθολικὸ τῆς, ἀνάγεται ὁπωσδήποτε σὲ βυζαντινὰ (πρὸ τοῦ 1430) χρόνια, ἀλλὰ δὲν ἔχει χρονολογηθεῖ ἀκριβέστερα (βλ. ΜΥΡΤΑΛΗΣ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, ΑΔ 29 [1973-1974]: Χρονικά, σελ. 599 κ.έ., σχήματα 1-2.— ΤΙΒ 3, σελ. 173.— ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ ΥΠΛΟΠΟΥΛΟΣ, Monumente, σελ. 144). Τὰ κάτω μέρη μὲ τοὺς ὀγκώδεις δόμους —προφανῶς ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἀρχαία ἀκρόπολιν— εἶναι πιθανόν νὰ συνιστοῦν ὄχι βυζαντινὸν τρίκογχον ἢ τετράκογχον

(η) Τὰ μέχρι σήμερα ἀρχαιολογικά δεδομένα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ ἴδιου τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, ἔστω καὶ ἂν οἱ ἀνακαινίσεις, ἐπιχώσεις καὶ ἀναμοχλεύσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἔχουν ἐμποδίσει μιὰ συστηματικὴ διερεύνηση, δὲν ἔχουν δώσει καμιά ἔνδειξη γιὰ κατοίκηση πρὶν ἀπὸ τὴ μεσοβυζαντινὴ (9ος αἰ. καὶ ἑξῆς) ἐποχὴ· ἐπομένως εἶναι ἀπλὴ εἰκασία κάθε ἀναγωγὴ του στὸν Ἰουστινιανό⁴¹. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ ἓνα *argumentum ex silentio* μὲ περιορισμένη ὀπωσδήποτε σημασία, πού τίποτε δὲν ἀποκλείει νὰ ἀνατραπεῖ μελλοντικά, ἀποκτᾶει πάντως βαρῦτητα σὲ συσχετισμὸ μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἀντεπιχειρήματα.

—κάτι σπάνιο γενικὰ καὶ ἀσυνήθιστο στὴ μεσαιωνικὴ Ἡπειρο—, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα μιᾶς τρίκογχης βασιλικῆς, ὅπως αὐτὴ ἐπιχωρίαζε ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς παλαιοχριστιανικῆς Ἡπείρου (Δωδώνη, Βέλλιανη Παραμυθιάς κ.ἄ.), μὲ πιθανὴ πηγὴ τὴ Νικόπολη (βλ. γιὰ τὸν τύπο PALLAS, Epirus, σελ. 237, 238 κ.έ., 241 καὶ σχήματα 11-13.—ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἱ χαρακτῆρες καὶ ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Νικόπολης», *Πρακτικά Α' Λιθνοῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη* [Νικόπολη 1984], Πρέβεζα 1987, σελ. 228). Ἐὰν εὐσταθεῖ ἡ παραπάνω ὑπόθεση —τύπος καὶ τοιχοδομία τοῦ κτισματος δὲν τὴν ἀποκλείουν—, τότε ἐνδέχεται οἱ κάτοικοι τῆς παλαιοχριστιανικῆς αὐτῆς Καστρίτσας, ἐὰν κάποτε ἀπειλήθηκαν καὶ ἀπροστάτευτοι κατέφυγαν στὸ χῶρο τοῦ μετέπειτα Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, νὰ μετέφεραν τὴ λατρεία τοῦ ἁγίου τους στὴν ἀκρόπολη τοῦ Κάστρου, ἔπου ἀνήγειραν ὁμώνυμο ναῖσκο, χαρίζοντας καὶ τὸ ὄνομα στὴ νέα πόλη, κάπου γύρω στὸν 80/90 αἰ. (879: μνεία πρώτου ἐπισκόπου Ἰωαννίνης). Μιὰ ἄλλη ὑπόθεση ἐργασίας θὰ ἦταν νὰ συνδεθοῦν τὰ Ἰωάννινα μὲ τὸν Ἰωάννη Εὐροίας, ἀλλὰ τοῦτο, ὅπως φάνηκε παραπάνω (βλ. ὑποσ. 33), δὲν εἶναι πιθανόν.

41. Βλ. καὶ ΤΣΟΥΡΗΣ, Ὁχύρωση, ἰδιαίτερα σελ. 147, 156 κ.έ., πού ἀποκλείει ἀναγωγὴ τῆς ὀχύρωσης σὲ ἐποχὴ παλαιότερη τοῦ 10ου αἰ. Σποραδικὰ προχριστιανικά εὐρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἰωαννίνων δὲν παίζουν ρόλο ἐν προκειμένῳ. Κατὰ τὸν ΔΑΚΑΡΗ, *Ἑλληνικά* 24 (1971), σελ. 179, ἡ Ἰουστινιάνεια φάση πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους, σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεῖα πού δίνει στὸ γνωστὸ μας χωρίο τοῦ Προκοπίου. Ἡ εὐρεία, ἐπὶ τόπου, ἀποδοχὴ τῆς νεοπλασμένης παράδοσης γιὰ τὸν Ἰουστινιανὸ ὡς ἰδρυτὴ τοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα καὶ ψευδοεπιστημονικὲς ἀναπαραστάσεις», ὅπως στὸ φαντασιόκοπο φληνάφημα τοῦ Β. Α. ΧΑΡΙΣΗ, «Γιάννινα: Ἰχνογραφία τοῦ πρώτου βυζαντινοῦ σχεδίου πόλης», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 6 (1984), σελ. 27 κ.έ. Ἀντίθετα, ἔχει μείνει ἀνεκμετάλλευτη μιὰ ἄλλη, ἀξιοσημείωτη ἔνδειξη, πού ἴσως ὀδηγεῖ στὶς μετὰ τοὺς Σλάβους βαρβαρικὲς ἐπιδρομές, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγ. Βαρβάρου μέσα στὸ Κάστρο (βλ. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, Κάστρον Ἰωαννίνων, σελ. 473 [= σελ. 41 τοῦ ἀνατύπου]· ἐν γένει γιὰ τὸν παράδοξο αὐτὸ ἅγιο τῆς ΒΔ Ἑλλάδας καὶ τὴ σημασία του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς βλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, «Ἅγιος Βάρβαρος», *Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου*, Ἀθήνα 1960, σελ. 438 κ.έ.). Ἡ λατρεία καὶ ἡ εἰκονογραφία του, μὲ βάση νεώτερα στοιχεῖα, θὰ ἀπασχολήσῃ τὸν ὑπογράφοντα σὲ εἰδικὴ μελέτη.

II

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀναδρομὴ προκύπτει ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ θεωρία ταύτισης τῆς Νέας Εὐροίας μὲ τὰ Ἰωάννινα, εὐφυῆς καὶ εὐλόγη καθ' ἑαυτὴν, δὲν εἶναι ἀκαταμάχητη. Μπορεῖ βέβαια κανεὶς, ἂν τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ κάστρο τους πρέπει ἀπαραίτητα νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γιὰ λόγους στρατηγικῆς⁴², νὰ τὰ ταυτίσει μὲ ἓνα ἀπὸ τὴ σωρεία ἀταύτιστων φρουρίων, ποὺ τὸ ὄνομά τους μᾶς παραδίδει πάλι ὁ Προκόπιος γιὰ τὸν χώρο τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου⁴³. Ὅμως, πέραν τούτου, τί θὰ εἶχε ν' ἀντιπροσφέρει κανεὶς ὡς θέση, δηλαδὴ ὡς λύση στὸ ὄντως δυσξέμβλητο περὶ Εὐροίας χωρίο τοῦ Προκοπίου;

Ἐὰν προσέξουμε ξανὰ ὅλη τὴ σχετικὴ παράγραφο⁴⁴ καὶ ἔχουμε ὑπόψη τὰ ἀντίστοιχα μνημεῖα, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς στὴ Νικόπολη ἀπλῶς ἐνίσχυσε τὰ προϋπάρχοντα τείχη χωρὶς νὰ μεταφέρει ἄλλοῦ τὴν πόλη· τοὺς κατοίκους ὅμως τῆς Φωτικῆς καὶ τῆς Φοινίκης τοὺς μετέφερε σὲ προϋπάρχουσες —δηλαδὴ ἀρχαῖες ἢ, πάντως, προἰουστινιάνειες— ἀκροπόλεις, ποὺ βρίσκονταν πολὺ κοντὰ τους καὶ τὶς ὁποῖες ἐπιδιόρθωσε⁴⁵. Κάτι ἀνάλογο θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε καὶ γιὰ τὴν Εὐροία: μεταφορὰ σὲ π ρ ο ὑ π ἄ ρ χ ο υ σ α, κ ο ν τ ι ν ῆ ὀχυρωμένη τοποθεσία, ἀφοῦ ἐπικρεμόταν ἄμεσα ὁ κίνδυνος τῶν Βαρβάρων, καὶ ἐνίσχυση τῆς ὀχύρωσης· ἐπιπλέον ὅμως αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν κοντὰ σὲ λίμνη, ὥστε

42. Βλ. γι' αὐτοὺς ΔΑΚΑΡΗΣ, Παρατηρήσεις, σελ. 1149.

43. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, *Περὶ κτισμάτων*, IV, 4 (ἔκδ. Haury, σελ. 117 κ.έ., στίχ. 51 κ.έ.)· πρβλ. γι' αὐτὰ V. BEŠEVLIJEV, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk «De aedificiis»*, Ἀμστερνταμ 1970, s. vv., ὡς καὶ TIB 3, στὰ οἰκεία λήμματα· TRIANTAPHYLLOPOULOS, *Monumente*, σποραδικά.

44. Βλ. τὸ κείμενο στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης.

45. Γιὰ τὴ Φωτικὴ καὶ τὴ Φοινικὴ βλ. σημ. 12. Γιὰ τὰ παλαιοχριστιανικὰ τείχη τῆς Νικόπολης καὶ τὰ προβλήματα χρονολόγησής τους βλ. τὶς ἐργασίες τῶν H. HELLENKEMPER, «Die byzantinische Stadtmauer von Nikopolis in Epeiros», *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη*, ὅ.π., σελ. 243 κ.έ.—TIM. GREGORY, «The early Byzantine Fortifications of Nikopolis in comparative perspective», αὐτόθι, σελ. 253 κ.έ.—F. WOZNIAK, «Nicolpolis and the Roman Defence of Epirus», αὐτόθι, σελ. 263 κ.έ. καὶ ΔΗΜ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Χριστιανικὴ Νικόπολη», αὐτόθι, σελ. 403 κ.έ.

νά δίνει τὴν εἰκόνα περίπου ἑνὸς νησιοῦ. Περαιτέρω, θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν κοντὰ σὲ θάλασσα, ὅπως δείχνει ἡ δεύτερη, ἀπρόσκοπτη μετακίνηση τῶν κατοίκων τῆς στὴν Κασσώπη τῆς Κέρκυρας μαζί μὲ τὸ σκῆνωμα τοῦ ἁγίου Δονάτου.

Τὰ ἀνωτέρω φρονῶ ὅτι ταιριάζουν ἀπόλυτα στὸ Καστρίο Πρεβέζης, δηλαδή τὴν ἀρχαία, ὀχυρωμένη Πανδοσία: βρίσκεται σὲ λόφο ποὺ ξεπρόβαλλε παλιὰ πάνω ἀπὸ τὴν Ἀχερουσία λίμνη, σὲ ἀπόσταση μικρότερη τῶν 10 χλμ. ΝΔ. τῆς Γλυκῆς (Παλαιᾶς Εὐροίας), μὲ τὴν ὁποία ἄλλωστε συνδεόταν στὴν ἀρχαιότητα ἀπευθείας μέσω τοῦ πλωτοῦ Ἀχέροντα⁴⁶, ὅπως ἄμεσα ἐπικοινωνοῦσε καὶ μὲ δύο λιμάνια στὸ Ἴόνιο (σημερινὰ Κερέντζα καὶ Ἀμμουδιά)⁴⁷ (βλ. σχέδ. 1).

Ἄν καὶ ἡ ταύτιση τοῦ Καστρίου μὲ τὴ Νέα Εὐροία ἔχει γίνει ἀπὸ παλιὰ καὶ ἐπαναλαμβάνεται μέχρι σήμερα⁴⁸, ἔχει ὥστόσο ἀπορριφθεῖ ἀπὸ σημαντικὴ μερίδα λογίων χωρὶς ἰδιαίτερη φυλοκρίνηση, μὲ κύριο αἰτιολογικὸ ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν περιγραφή τοῦ Προκοπίου καὶ δὲν διασώζει μεσαιωνικὰ ἴχνη⁴⁹. Ἐδῶ θὰ μπορούσε

46. Γιὰ τὴ σχέση Καστρίου/Πανδοσίας, Ἀχερουσίας, Ἀχέροντα καὶ Γλυκῆς/Παλαιᾶς Εὐροίας πρβλ. τὸν χάρτη στὸν ΔΑΚΑΡΗΣ, *Cassopaiia*, σχέδ. 7 καὶ 8 καὶ ἐδῶ, σχέδ. 1 καὶ 2. Ὅτι ὁ Ἀχέρον ἦταν πλώμιος ἕως τὴ Γλυκῆ πρβλ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1856, σελ. 27. Ἡ —σὲ εὐθεία— ἀπόσταση Γλυκῆς-Ἰωαννίνων, γύρω στὰ 45 χλμ., εἶναι τουλάχιστον πενταπλάσια ἀπὸ τὴν ἀπόσταση Γλυκῆς-Καστρίου. Γιὰ τὴν Ἀχερουσία καὶ τὰ ποτάμια τῆς ἐν γένει βλ. ΔΑΚΑΡΗΣ, ὁ.π., 9, 164 κ.έ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἀρχαιότητες Ἡπείρου. Τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντος. Ἐφύρα - Πανδοσία - Κασσώπη*, Ἀθήνα 1973, σποραδικὰ. Μαρτυρίες μεσαιωνικῆς γιὰ τὸν Ἀχέροντα καὶ τὸ λιμάνι στὴν ἐκβολή του (*Γλυκὸς ποταμὸς καὶ Γλυκὸς Λιμὴν ἀντίστοιχα*) βλ. στὴν ΤΙΒ 3, σελ. 158 κ.έ. (s.v. «Glykys»).

47. ΔΑΚΑΡΗΣ, *Cassopaiia*, σελ. 170. Τὸ σημερινὸ λιμάνι *Κερέντζα* πιθανὸν ταυτίζεται μὲ τὸ μεσαιωνικὸ *Καταφύγιο* (βλ. ΤΙΒ 3, σελ. 173 κ.έ.). Ἡ Ἀμμουδιά, γνωστὴ παλαιότερα ὡς *Σπλάντζα* ἢ *Ὀρμος Φαναρίου*, ταυτίζεται μὲ τὸν μεσαιωνικὸ *Γλυκὸ Λιμῆνα*, ὅπου ἐκβάλλει ὁ *Γλυκὸς Ποταμὸς* / Ἀχέροντας (βλ. ΤΙΒ 3, σελ. 158 κ.έ. s.v. «Glykys»).

48. Βλέπε λ.χ. τίς ἀπόψεις τῶν Philippson καὶ Kirsten, Σούλη, Βρανούση, Μουσελίμη, Κραψίτη, Πάλλα, Εὐαγγελάτου - Νοταρᾶ καὶ Τριανταφυλλόπουλου στὴν σημ. 9. Σημειώνεται, ὅτι πιθανὸν πρῶτος ὁ προσεκτικὸς W. M. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Λονδίνο 1835, σελ. 65, ταυτίζει τὴ λίμνη τοῦ χωρίου τοῦ Προκοπίου μὲ τὴν Ἀχερουσία.

49. Βλ. κυρίως ΔΑΚΑΡΗΣ, *Παρατηρήσεις*, σελ. 1149.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἑλληνικά* 24 (1971), σελ. 178.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Cassopaiia*, σελ. 164 κ.έ., 168.— ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ *Ἀρχαιότητες Ἡπείρου*, ὁ.π. (σημ. 46), σελ. 25 κ.έ.

κανείς ν' ἀντιτάξει, πέραν τῶν ὄσων ἐκτέθηκαν πιὸ πάνω, καὶ τὰ ἀκόλουθα:

(α) Ἡ ἐγκατάσταση τῶν κατοίκων τῆς Εὐροίας στὸ Καστρί ἦταν βραχυχρόνια καὶ προσωρινή, ἀφοῦ μιὰ γενιὰ ἀργότερα ἀναχωροῦν γιὰ τὴν Κασώπη⁵⁰. Τὰ ἐπιβλητικὰ τείχη τῆς ἀρχαίας Πανδοσίας, ποὺ σώζονται μέχρι σήμερα σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση, παρεῖχαν ἤδη ἐπαρκὴ ἀσφάλεια μαζί μὲ τὴν Ἀχερουσία, ποὺ χάριζε στὸ λόφο τοῦ Καστριοῦ τὴν εἰκόνα νησιοῦ ἢ καλύτερα χερσονήσου⁵¹. Κατὰ συνέπεια, ὅταν ὁ Προκόπιος λέει γιὰ τὴ Νέα Εὐροία, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς «πόλιν ὀχυρωτάτην οἰκοδομησάμενος ἐτειχίσαστο», πιθανὸν ἐννοεῖ τοῦτο: ἐγκατέστησε τοὺς κατοίκους τῆς Παλαιᾶς Εὐροίας σὲ ἤδη ὑπάρχουσα ὀχυρότατη πόλη, ποὺ ἐπισκεύασε τὰ τείχη της. Τὸ ἴδιο ἐξάλλου ἐπραξε, ὅπως εἶδαμε, γιὰ τὴ Φωτικὴ καὶ τὴ Φοινίκη, ὅπου δὲν ἔχτισε καινούργια φρούρια, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἱστορικοῦ, ἀλλὰ ἐνίσχυσε τὰ προϋπάρχοντα⁵². Αὐτὴ ἄλλωστε ἦταν καὶ πιὸ εὐκολὴ λύση γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ κάτοικοι, ἀπὸ τὸ νὰ μεταφερθοῦν στὰ ἀπόμακρα Ἰωάννινα καὶ νὰ κτισθεῖ *ad hoc* καινούργιο φρούριο.

(β) Ἀκόμη καὶ ἐὰν τὸ ἐδάφιο τοῦ Προκοπίου, ὅπως θέλουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ταύτισης μὲ τὰ Ἰωάννινα, ἐννοεῖ πράγματι νησὶ καὶ χωριστὸ νησοειδὴ βράχο, τίποτε δὲν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ὁ ἱστορικὸς εἶχε ἄμεση ἀντίληψη τοῦ χώρου καὶ δὲν βασίστηκε σὲ πληροφορίες ἄλλων, ὅπως δείχνει ἄλλωστε ἡ περιγραφή του γιὰ τὶς νέες θέσεις τῆς Φωτικῆς ἢ τῆς Φοινίκης. Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιαστοῦν⁵³.

50. Βλ. ἐδῶ, σημ. 15 καὶ 16.

51. Βλ. ΔΑΚΑΡΗΣ, *Cassopaiia*, σχέδ. 7 καὶ 9.—HAMMOND, *Epirus*, σχέδ. 6. Ἡ Ἀχερουσία, ὡς γνωστὸν, ἀποξηράνθηκε μόλις στὸν Μεσοπόλεμο.

52. Βλ. τὸ κείμενο παραπάνω. Ἀσφαλῶς ὁ Προκόπιος δὲν ψεύδεται, τουλάχιστον ἐσκεμμένα, ἀποκρύπτοντας ὅτι προϋπῆρχαν ἤδη οἱ ὀχυρώσεις, ἀλλ' ἀπλῶς θέλει νὰ ἐξυμνήσει τὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ σὲ τοῦτο κατατείνει ὅλο τὸ «Περὶ κτισμάτων» πόνημά του. Γιὰ τὴ μικρὴ διάρκεια τῶν φρουρίων ποὺ ἀνακαίνισε ἢ ἔχτισε ὁ Ἰουστινιανὸς βλ. καὶ ΧΡΥΣΟΣ, Συμβολή, σελ. 68 κ.έ., ΤΙΒ 3, σελ. 50.

53. Γιὰ τὶς ἐθνογραφικὲς καὶ γεωγραφικὲς πηγές τοῦ Προκοπίου βλ. H. HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. I, Μόναχο 1978, σελ. 297, (ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία). Ὑπενθυμίζεται, ὅτι ἀκριβῶς τὸ IV βιβλίο του

(γ) Ἐνῶ ἀπουσιάζει, ὅπως ἐλέχθη, κάθε ἴχνος τοῦ ἀγ. Δονάτου στὰ Ἰωάννινα, τὸ Καστρί συνδέεται μαζί του ὄχι μόνο με τὴ συνηθισμένη, γιὰ ὅλη τὴν περιοχὴ, λατρεία του, ἀλλὰ καὶ με λαϊκὲς παραδόσεις, πού τὸν φέρνουν σὲ ἄμεση σχέση πρὸς τὸν χώρο του⁵⁴ καὶ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποτεθεῖ, ὅτι στὸ βάθος τους κρύβεται ἡ ἀνάμνηση τῆς Νέας Εὐροίας, πού τὸ ὄνομά της χάθηκε μετὰ τὴ φυγὴ τῶν κατοίκων στὴν Κασσώπη.

(δ) Βαρύνουσα σημασία θὰ εἶχε βέβαια ἡ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία. Ἀλλὰ ἐνῶ ὡς πρὸς τὰ Ἰωάννινα, ὅπως δεῖξαμε, εἶναι ἀρνητικὴ ὅσον ἀφορᾷ λείψανα ἰουστινιάνεια, γιὰ τὸ Καστρί δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Δηλαδή ἂν καὶ ἔχει ὑπογραμμιστεῖ, μάλιστα με ἔμφαση, ὅτι τὰ ἐδῶ οἰκοδομικὰ λείψανα δὲν προχωροῦν πέρα ἀπὸ τοὺς προχριστιανικοὺς αἰῶνες,⁵⁵ ἄλλοι ἐρευνητὲς ἀναφέρουν καὶ μεταγενέστερες (nachantike) φάσεις στὴν ἐσωτερικὴ ἀκρόπολη (γύρω ἀπὸ τὸν νεώτερο ναῖσκο), χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει γίνῃ συστηματικὴ διερεύνηση⁵⁶ (βλ. σχέδ. 2).

III

Τόσο τὰ Ἰωάννινα ὅσο καὶ τὸ Καστρί/Πανδοσία διεκδικοῦν τὸν τίτλο τῆς Νέας Εὐροίας, ἀλλὰ οἱ λόγοι πού ἀποκλείουν τὰ

«Περὶ κτισμάτων», πού ἀναφέρεται στὰ Βαλκάνια, εἶναι τὸ πλέον ἀνεπεξέργαστο, φανερόντως ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν ἐγνώριζε τὰ πράγματα ἀπὸ αὐτοψία ἢ ἀπὸ ἐπίσημα στοιχεῖα. Συνεπῶς ἡ ἀξιοπιστία τῶν στοιχείων τοῦ βιβλίου, πού δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς «ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός», μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ μόνο με διασταύρωση ἄλλων πηγῶν· βλ. γιὰ τὰ ἀνωτέρω AV. CAMERON, *Procopius and the Sixth Century*, Berkeley - Los Angeles 1985, σποραδικά, ἰδιαίτερα σελ. 84 κ.έ.

54. Βλ. λαϊκὴ παράδοση γιὰ τὸ Καστρί ὡς νησί καὶ ἔδρα «βασιλιᾶ» στὰ Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 3 (1928), 339 καὶ περαιτέρω στὸν ΜΟΥΣΣΕΛΙΜΗ, Ἀρχαιότητες Θεσπρωτίας, ὅ.π. (σημ. 9), σελ. 94 κ.έ., 163. Ἀντίστοιχα στὸν Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗ, *Παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1904, ἀρ. 380 σελ. 212 καὶ τόμ. 2 σελ. 971 κ.έ.

55. Κυρίως τοῦτο ὑποστηρίζει ὁ Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῆς σημ. 46).

56. Λόγου χάρη ὁ HAMMOND, σελ. 68 καὶ plan 6 (ἀνατύπωση ἐδῶ, σχέδ. 2), εἶναι ἀπόλυτα σαφής, μιλώντας γιὰ «medieval fort» γύρω ἀπὸ τὸ ναῖσκο, παραθέτοντας καὶ τὴ γραμμὴ τοῦ τείχους. Πρβλ. ἐπίσης SOUSTAL, *Die griechischen Quellen*, ὅ.π. (σημ. 9), 135.—TIB 3, σελ. 173 (s.v. «Kastrion»).—ΠΑΛΛΑΣ, Εὐροία, σελ. 559· βλ. καὶ TRIANTAPHYLLOPOULOS, *Monumente*, σελ. 141 κ.έ. (ἀπὸ αὐτοψία τῆς 28.10.1973).

πρῶτα καὶ συγκλίνουν πρὸς τὸ δεύτερο εἶναι περισσότεροι καὶ μάλ-
λον βασιμότεροι⁵⁷. Σαφές πάντως εἶναι, ὅτι μόνο συστηματικὴ ἀρ-
χαιολογικὴ ἔρευνα μπορεῖ νὰ δώσει κατὰ τὸ δυνατόν λιγότερο ἀμ-
φισβητήσιμες ἀπαντήσεις. Γιὰ τοῦτο καὶ θὰ ἔπρεπε ἀκόμη μιὰ
φορὰ νὰ ἐξαρθεῖ ὁ ρόλος τῆς Ἀρχαιολογίας στὴ διερεύνηση πολύ-
πλοκων προβλημάτων τῆς ἱστορίας μας: γραφίδα καὶ σκαπάνη,
κείμενα καὶ μνημεῖα δὲν διαχωρίζονται!

Ὁ μεγάλος μας Δάσκαλος⁵⁸, στὴ μνήμη τοῦ ὁποίου ἀφιερώνεται
εὐλαβικὰ τὸ μελέτημά μας, μᾶς δίδαξε πὼς κάθε τι πού προάγει
τὴ γνώση μας γιὰ τὸν τόπο μας εἶναι προσφορὰ ἐθνικὴ! Τὸ πί-
στευε ἀκράδαντα καὶ τὸ ἐφάρμοσε ἀταλάντευτα ὁ ἴδιος, ὅπως τὸ
ἔδειξε ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία του, μὲ τὴν πάντοτε ὑψηλὴ αἴσθηση
τοῦ Χρέους ἀπέναντι στοῦ Ἔθνος του!

Κ ε φ α λ λ η ν ί α ς γ α ῖ α ν ἔ χ ο ι ἑ λ α φ ρ ά ν !

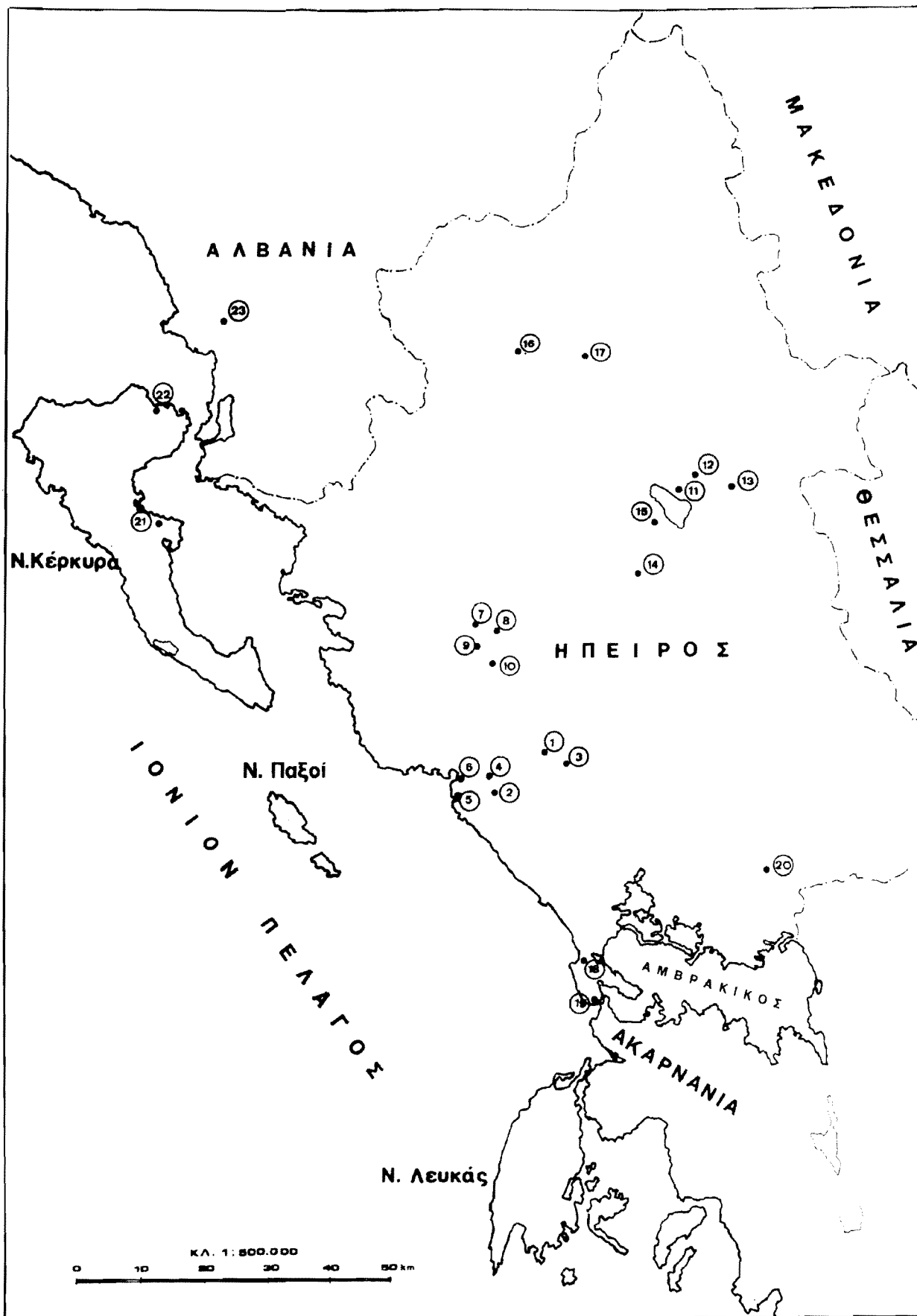
57. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει νεώτερη θεωρία, βασισμένη σὲ ἀρχεακὴ πηγή, πού δεί-
χνει νὰ ἐπέζησε τὸ ὄνομα Εὐροια, παρεφθαρμένο σὲ *Ἐμβριον*, ἕως τὸν 13ο αἰ. (βλ. ΕΥΑΓ-
ΓΕΛΑΤΟΥ - ΝΟΤΑΡΑ, «Πληροφορίες γιὰ τὴν Ἠπειρο», ὁ.π. [σημ. 9], σελ. 121 κ.έ.), νὰ
ἐμφανίζεται δὲ καὶ τὸν 17ο αἰ. (αὐτόθι, σελ. 124 κ.έ.), συνδεδεμένο εἰδικότερα μὲ τὴν πε-
ριοχὴ τῆς Παραμυθιάς. Ἀπὸ τίς σχετικὲς θεωρίες γιὰ τὴν ταύτιση πού παρατίθενται, θεω-
ρῶ ὀρθότερη ἐκείνη (σελ. 124), κατὰ τὴν ὁποία Εὐροια ὀνομάζεται ἢ νοεῖται στίς δύο πα-
ραπάνω πηγές ἢ Παραμυθιά, δηλαδὴ τὸ φρούριο τοῦ Ἁγίου Δονάτου, πού ἐπὶ Ἰουστινια-
νοῦ εἶχε δεχθεῖ τοὺς κατοίκους τῆς Φωτικῆς, συγκροτώντας ἔτσι τὴ Νέα Φωτικὴ (βλ. ἐδῶ,
σημ. 12). Τὸ ἀσφαλές αὐτὸ φρούριο —στὴν πραγματικότητά δύο γειτονικὰ φρούρια: ἓνα
τοῦ Ἁγίου Δονάτου καὶ ἓνα τοῦ Γαλατᾶ, πού πιθανὸν συνδέονταν μεταξὺ τους τόσο στὴν
ἀρχαιότητα, ὅσο καὶ στὸ μεσαίωνα: πρβλ. ΔΑΚΑΡΗΣ, *Θεσπρωτία*, σελ. 140 κ.έ., 201—
εἶναι πιθανόν, νὰ ἦταν ὁ ἐνδιάμεσος σταθμὸς τῶν κατοίκων τῆς Νέας Εὐροίας κατὰ τὴν
ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν Κασσώπη, πρὶν καταλήξουν στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα, τὴ Γλυκὴ / Πα-
λαιὰ Εὐροια (βλ. παραπάνω, κεφ. I). Ἐνας μικρὸς ἀριθμὸς τους εἶναι δυνατόν νὰ παρέ-
μεινε στὸ Κάστρο τοῦ Ἁγ. Δονάτου, διατηρώντας στὴ συνοικία του τὸ παρεφθαρμένο
τοπωνύμιον *Ἐμβριον*, δηλωτικὸ τῆς Εὐροίας. Πιθανὸν ἢ ἀποψη αὐτὴ νὰ λύνει ἱκανοποιη-
τικὰ τὰ συναφῆ μὲ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Κασσώπη προβλήματα.

58. Χρησιμοποιήθηκαν ἤδη ἐδῶ τρεῖς ἐργασίες του (βλ. σημ. 2, 4, 41), πολῦτιμες
καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ὁ πολῦπλευρος
συγκερασμὸς στοιχείων ἀπὸ ποικίλες περιοχὲς τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν ἦταν ἓνα ἀπὸ
τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, πού τὸν κατέστησε κορυφαῖο
ἐπιστήμονα, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνα Διδάσκαλο!

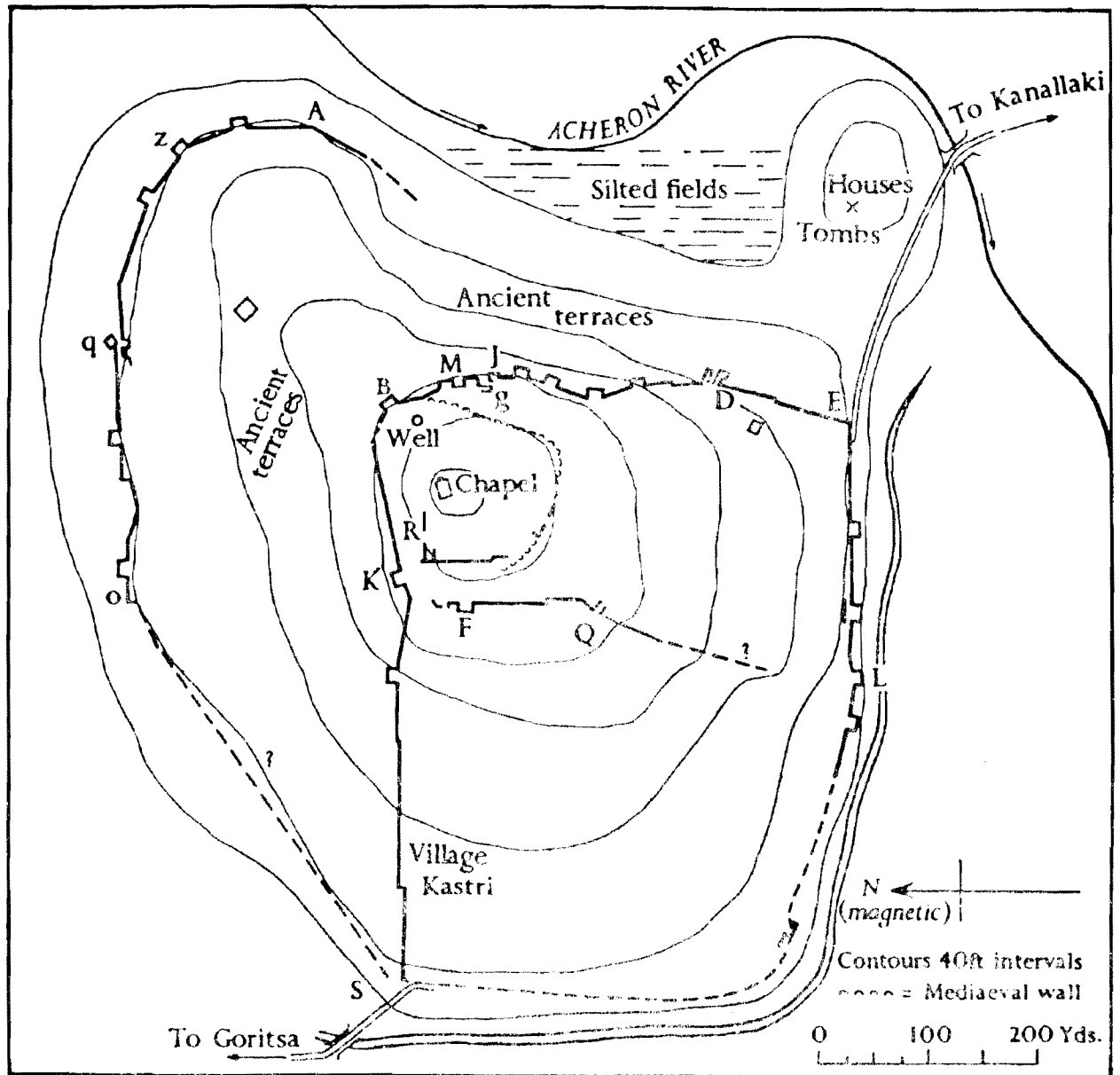
ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΧΑΡΤΗ ΣΧΕΔΙΟΥ 4

Με ΚΕΦΑΛΑΙΑ στοιχεῖα σημειώνονται τὰ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικά τοπωνύμια, μὲ μικρὰ τὰ μεταγενέστερα καὶ σημερινά.

- 1: ΕΥΡΟΙΑ (Παλαιά)/ΙΣΩΡΕΙΑ ἢ ΣΩΡΕΙΑ/ΟΜΦΑΛΙΟΝ/ΓΛΥΚΥ/Γλυκύ (τό-), Γλυ-
κῆ (ῆ-).
- 2: ΠΑΝΔΟΣΙΑ/(Νέα) ΕΥΡΟΙΑ, ΕΥΡΟΙΑ ΕΚ ΝΕΟΥ (;), ΕΥΡΟΙΑ ΛΚΝΙΟΥ (;)/
ΕΥΡΩΠΗ (;)/Καστρί.
- 3: ΑΧΕΡΩΝ/ΓΛΥΚΥΣ ΠΟΤΑΜΟΣ/'Αχέροντας (ποταμός)/Μαῦρος (ποταμός).
- 4: ΑΧΕΡΟΥΣΙΑ ΛΙΜΝΗ/'Αχερουσία.
- 5: ΓΛΥΚΥΣ ΛΙΜΝΗ/'Ορμος Φαναρίου/Σπλάντζα/'Αμμουδιά.
- 6: ΚΑΤΑΦΥΓΗ (;)/Κερέντζα/'Ορμος 'Αγίου 'Ιωάννου.
- 7: ΦΩΤΙΚΗ (Παλαιά)/Λιμπόνι + Βαλσαμάρι.
- 8: (Νέα) ΦΩΤΙΚΗ/ΚΑΣΤΡΟΝ ΑΓΙΟΥ ΔΟΝΑΤΟΥ/ΑΪΔΟΝΑΤ-ΚΑΛΕΣΙ/ΕΜ-
ΒΡΙΟΝ (;)/Κάστρο Παραμυθιάς + Κάστρο Γαλατᾶ.
- 9: ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ/Παραμυθιά
- 10: ΕΛΕΑ/Χάλασμα Βέλιαννης ἢ Χαραυγῆς («Τρίκογχο Παραμυθιάς»).
- 11: ΙΩΑΝΝΙΝΗ (;), ΙΩΑΝΝΙΝΑ/'Ιωάννινα, Γιάννινα, Γιάννενα.
- 12: ΠΑΜΒΩΤΙΣ/ΜΕΓΑΣ ΟΖΕΡΟΣ/ΛΙΜΝΗ (;)/Λίμνη ('Ιωαννίνων).
- 13: ΤΕΚΜΩΝ/Καστρίτσα.
- 14: ΔΩΔΩΝΗ/Τσαρκοβίτσα, Δωδώνη.
- 15: Νεοχωρόπουλο.
- 16: ΒΕΛΛΑ/ΦΩΤΙΚΗ (Η Γ' ;)/Βελᾶ.
- 17: ΚΑΤΩ ΠΕΔΑΝΑΤΑ/Κάτω Πεδινά/Κάτω Σουδενά.
- 18: ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ/ΜΑΖΑ/Νικόπολη/Μάζωμα.
- 19: ΠΡΕΒΕΖΑ/Πρέβεζα.
- 20: ΑΡΤΑ/'Αρτα.
- 21: ΚΕΡΚΥΡΑ/ΚΟΡΥΦΩ/Κέρκυρα/Κορφοί.
- 22: ΚΑΣΣΩΠΗ/Κασσώπη (ῆ-), Κασσώπι (τό-).
- 23: ΦΟΙΝΙΚΗ/Φοινίκι, Finiqi.

Σχεδ. 1: Χάρτης τοποθεσιών (βλ. υπόμνημα)

Σχεδ. 2: 'Η περιοχή Καστρίου (Πανδοσίας, Νέας Εύβοιας) Κατά Hammond